

ЛІТЕРАТУРА:

1. Франко І. Йосиф Богдан Залеський / І.Я. Франко. – К., 1955. – Т. XVIII. – С. 126–134; 2. Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури / І.Я. Франко. – К., 1955. – Т. XVIII. – С. 144–171; 3. *Zap K. Literatura polská / K. Zap // Časopis Českého Muzea.* – 1838. – S. 418-430; 4. *Zap K. Přehled současné literatury polské až do roku 1842 / K. Zap // Časopis Českého Muzea.* – 1844. – S. 53-260; 5. *Zap K. Stručný přehled nejnovějších plodů literatury polské / K. Zap // Časopis Českého Muzea.* – 1838. – S. 562-580.

Марченко Н.В. (Київ, Україна)

**Ретроспекція етнографічного матеріалу щодо святкування чехами
обрядового дійства «Їзда королів»**

Стаття присвячена дослідженню етнографічних матеріалів кінця XIX ст., в яких записано святкування чехами обрядового дійства «Їзда королів».

Ключові слова: етнографія, етнографізм, обряд, обхідні пісні, ритуалізація.

Статья посвящена исследованию этнографических материалов конца XIX в., в которых зафиксировано празднование у чехов народного гуляния «Езда королей».

Ключевые слова: этнография, этнографизм, обряд, обходные песни, ритуализация.

The aim of the reviewed is to describe the ethnographical materials by the end of XIX century, where was showed the observance of Czechs the ritual play named «Ride of Kings».

Key words: ethnography, ethnographism, ritual, songs for bypass, ritualization.

Етнографічний матеріал, який завжди цікавив людину і записувався нею, є літописним матеріалом, історією народу, створеного ним самим, оскільки соціально-філософська концептуалізація проведення певних обрядових дійств тісно перепліталася з соціально-філософською конкретизацією звичаєвого буття людини. Святкування, що паралельно супроводжували повсякденну роботу людини, стверджували її соціально-побутовий досвід, її традиційні уявлення про світобудову та відтворювали соціально-психологічну атмосферу духовного світу. Кожне свято мало «генетично спільну ідейно-змістову фольклорну основу» [10, 279], що передавалася віками, час-від-часу набуваючи дещо інших рис у того або іншого народу. Одним з великих свят, що святкує християнський світ, є свято Трійці, яке відзначається на 50-й день після Паски і яке в Україні називається Зеленими святами. На думку О. Воропая [2, 145], щось схоже на українські Зелені свята почали відзначати ще в стародавньому Римі – свято Розалії, що знаменувало початок літа. А з прийняттям християнства зелені свята були поєднані церквою зі святом Святої Неділі – з Трійцею. З огляду на теперішнє святкування Трійці та отримуючи інформацію про це давнє свято слов'ян з етнографічних джерел, варто зауважити, що святкування початку літа має свої джерела ще в дохристиянських віруваннях. М. Грушевський зазначав, що «в старих обрядових актах, в піснях і формулах, що супроводять різні

обрядові маніпуляції (тепер в значній мір заступлені хрещенням, свяченням, різними посвяченими речами тощо), поруч старих відкриків до космічних тіл, до натуралістичної символіки, або й на місці її, появляються постаті і ймення Трійці, Богородиці, святих ангелів, як протекторів людського щастя й утіхи» [6, 10]. Окрім того, як зауважує В. Скурацівський [8, 12], «за своєю структурою свята та обряди – не тільки форма дозволяла. В них закодовані всі найосновніші етнопсихічні, психологічні й етичні геноформи... Тут елементи і поетичного світогляду, і шанобливе ставлення до людини та природи..., вшанівок до праці, лицарства, працелюбства, історичного родоводу». Метою нашого дослідження є опис віднайденого етнографічного матеріалу кінця XIX ст., в якому можна віднайти елементи ритуалізації обрядового дійства «Їзда королів» і на території сучасної Чехії, що має як спільні, так і відмінні складові обрядовості праслов'янської та індоєвропейської культур, які нині простежуються під час святкування Трійці або весняно-літніх свят як у слов'янських народів, так і у представників інших європейських культур.

Наприкінці XIX ст. Андронніком Степовичом – етнографом із Києва – було записано низку обрядових дійств, що відбувалися на території Сербії та Чехії: «Кралице» – старовинне обрядове дійство у сербів та древня «slavnost» – «*honěn králů, voditi krále, jezdito po králoch*» у чехів. «Уже в 1889 р. довелося чути, – зауважував науковець, – про швидке зникнення старовинних народних звичаїв та свят на території Моравії у Чехії та на території Словаччини, де зберігалася «любопытная древняя «slavnost», або ж обряд «*jezdito po králoch*» [9, 4]. Під час обряду можна було спостерігати велику кількість архаїчних залишків далекої легендарної старовини під найновішими побутовими нашаруваннями. Зникнення цього обрядового дійства пояснюється переслідуваннями його церквою і відповідно заборонами як клерикальної, так і світської влади. Синодські постанови 1585, 1591 рр. забороняли місцевим жителям «*na rusađlnie sviatky padle starého akycěje králov stavěti, tance vyvazeti, sombartiti do starie kořuchyse oblačeti*» («заборонено на Русалчині свята біля води та у лісах ставити опудало короля, водити танки, одягати маски з кори»). Церковники наголошували, що цей обряд ніякого відношення не має ні до церкви, ні до Святої Трійці, і характеризується залишками язичницького культу, що суперечить основам християнської віри. Свіська влада також заборонила обрядове дійство, посилаючись на нещасні випадки, які могли трапитися під час борні двох королів та їхніх свит, і вказувала, що цей звичай наносить шкоду довкіллю, особливо лісам. У 1673 р. з'явився офіційний указ органів державної влади про заборону проведення свята, проте народ продовжував його святкувати і відомий чеський етнограф Ч. Зібртъ записав у 1892 р. на околицях Угорського Градишта це дійство [9, 4]. Факти заборони проведення обрядового дійства «Їзда королів» у XIX ст. вказують на те, що, по-перше, такі святкування мають древні корені ще дохристиянської доби, тобто –

язичницької, по-друге, підтверджують їхню адаптацію до церковних звичаїв, бо святкування відбувалося на другий день Трійці – на день Святого Духа, по-третє, відзначаються спробами уніфікувати народні традиції, що були сформовані упродовж тисячоліть, окреслюючи у церковних правилах певні стереотипні риси вірування людини.

Святкували ж чехи та словаки «Їзду королів» наприкінці XIX ст. так: лунав звук труби, дзвеніли дзвіночки, що означало – урочиста кінна хода виїжджає із обійстя, за звичай, це була «*hospoda*» (укр. «*корчма*»). Спочатку їхали до будинку старости, перед яким глашатай вигукував: «*Hylom, hylom*» (в Моравії «*Vylej, vylej*»). Слово «*Hylo*» означає «*квакуша*» – віщунка майбутнього. Раніше язичницький жрець, обезглавлюючи півня, вигукував це слово, викликаючи богиню *Holu* чи *Hülu*. Від дому старости учасники дійства починали об'їжджати усе село, прославляючи чи очорнюючи той або інший дім. Перед кожним будинком глашатай промовляв такі слова: «*Poslúchajte harní, dolní // Damaá i přěspolní // Co vám budem povídat // V svatodusní panděli // Hylom, hylom!*». Глашатаїв обирали з кмітливих хлопців, які вміли жартувати, якщо господар садиби хотів було десь сховатися, аби не давати грошей на «кравей». Коли під час об'їзду села якогось господаря не було вдома, то глашатай промовляв такі слова: «*Před tím to domem koničku kovař koval // Zese tupřed náma něklo někam schoval!*» А слова подяки звучали так: «*Hylom, hylom! // Před tím to domem jehruška kamenka // Je tu štavna panenka*» чи «*Před tím to domem hluboký járek // Děkujeme pánům*». А потім чоловіки, що виконували ролі збирачів подарунків, проголошували наступні слова: Варіант 1 – «*Na krála, pani matko, na krála, // Maime krála pactiveho, ale chudokněho // Odkradli nám hu na hórach, na dolach, na krakovych mostinách! // Ukradli mu Trisla koni z pradžnego stani // Ukradli mu Trisla volů z pradžnego dvoru // Dobrě, zě tam ne mělnic bu'l by my vzali ešče víc!*» Варіант 2 «*Odlúvajte nás, pani matko, // Ma'te linás odbyvati // Než vám zaěnem strechů drati // Pod naše koničky stláti // A nastribnych podkovenkách voznásati*» [9, 5]. Сказавши такі слова, збирач їхав слідом за глашатаєм. Для святкування «Їзди королів» також потрібно було мати «*táje*» («*берізку, зрізану в маю*» або ж «*молоду сосонку чи ялину з обідраною корою, на верхівці яких залишалось гілля*»). Деревця прикрашали стрічками і ставили перед кожним будинком, де жили молоді дівчата. Такі «*táje*» стояли упродовж усіх свят «*neděle králova*» у чехів чи «*slavnost o letnicich*» у словаків. Головні дійові особи свята «*krals*» і «*kraleva*» вдягалися у все біле, на голові у них були корони із кори берези, ялини чи сосни або ж із блискучого паперу. Поверх білого одягу вони опоясувалися вінками з квітів, гілками дерев, а також мали пояси з кори, прикрашені червоними, білими та синіми стрічками. У «Короля» у лівій руці був сосновий чи ялиновий жезл, 1,5 м довжиною, очищений від кори. Жезл вистругували із трьохлітнього деревця, обвивали його гілочками верби і теж втикали в нього три вербові гілочки. «Королева» чи «Крала» тримала у руці вазочку з трьома трояндами. Окрім «Короля» та «Королеви» героями

обрядового дійств були – «Писар» («Písar»), «Суддя» («Rýchtár»), «Кат» («Kat»), «Мучитель» («Dřič»), «Слуга» («Biřič»), «Воїни» («Vojáci»), «Прапороносець» («Praporečnik»). «Писар» був одягнутий у білу сорочку та шапочку з кори, у руці тримав папір. «Суддя» – у всьому чорному, на голові в нього була шапка з кори у формі трикутника, у руці – спис із сосни. «Кат» одягався у все червоне, шапка мала два роги, у руці тримав меч. «Мучитель» був у всьому чорному, тримав у руці пику із жабою. «Слуга», як і «Прапороносець», – одягнені у все біле, на головах мали білі шапочки з кори. До того ж, одяг «Прапороносця» був прикрашений квітами та різнокольоровими стрічками. «Слуга» тримав у руці меч, а «Прапороносець» – «майкльо» – березову або соснову палицю, на якій було начеплено або кільця, або кубики, а верхівка прикрашена квітами, стрічками, хустками. «Воїни» мали прикрашені квітами шапки з кори, шаблі, їхали верхи на уквітчаних конях. Після обіду святкова хода у супроводі музик (труба, дудка чи флейта, волинка) направлялася до халабуди на вигоні села, зробленої з гілок сосни чи ялини, і яка не мала входу. Усі співали таку пісню: «*Na svatěko Ducha // Jjždi se knižata // Knižata, harabata // I my jezdit budem // Krale honit budem*». Потім «Король» велів «Слузі» пробити отвір у халабуді і промовляв такі слова: «*Biřiči, slez z koně dolu, prosekej ty si boudu!*». «Слуга» відмовляється і звертається до «Ката»: «*Slezty, kate, slez ty dolu, prosekej mne boudu!*» «Кат» теж спочатку відмовляється, а потім злізає з коня і мечем пробиває отвір у халабуді. «Слуга» за дорученням короля хоче оголосити список дівчат, які були найщедрішими на «кряля», щоб таким чином їм віддячити, і просить «Писаря» записати їх у перелік. «Король» наказує «Писарю» подати список, що той і робить, але виявляється, що список несправжній. Це повторюється двічі. На третій раз у руках «Писаря» уже справжній список з найщедрішими дівчатами села, але «Король» відправляє «Писаря», перш ніж буде оголошено імена дівчат, до корчми за пивом: «*Co ja' mat porád mhuvi a nic piti // Moly ja si pro pivičko poslatu*». Прочитавши увесь список, хвалять дівчат, а «Писаря» знову відправляють до корчми за пивом, співають пісень, прославляючи гарних господарів, а потім «Палач» відрізає «жабі» голову (найчастіше «жаба» була із цукру), промовляючи такі слова: «*Zábo, costo ně mila, // zě isi nasěmu krali vsěchky knoflíky u kousala*». А затим усі учасники дійства починають співати пісень і «виганяти Короля» («*honěm krále*»), намагаючись зігнати його з трону. «Король» тікає верхи і, якщо його наздоженуть «Воїни», то знімають з голови корону і кидають її дітям, які б'ються за неї, а «Король» падає на землю, його кладуть на ноші і несуть до корчми, де він платить за всіх учасників учти. Там же, у корчмі, і вибирають «Короля» на наступний рік. Якщо «Короля» наздогнали, то його «Воїни» скидають з коня, а «Кат» ще й запитує товариство про «помилування» чи «смерть» «Короля». Якщо ж «Король» виявиться дуже вправним і його не зможуть наздогнати, то він і на наступний рік залишається «Королем» під час обрядового дійства «*honěm krále*» і за учту

«Короля» в корчмі платять інші учасники дійства. Святкування *«honět krále»* тривало аж до самого ранку. У деяких місцевостях був ще і такий звичай: «Король» купався у водоймі, промовляючи слова: *«Králová čepice, hup s mi do vodičě»*. Учасники дійства кидалися за ним у воду, щоб утопити соснову корону, а він утікав, аби його не надзгонали. І лише після того як «Король» скупався у водоймі, дозволялося там купатися і дітям [9, 5-8]. (До речі, такий звичай відомий і на Київщині – заборонялося купатися до Трійці, а після свята вже можна було заходити у воду. – М.Н.). Як стверджує у рукописі Андронник Степович, це обрядове дійство тривало в Чехії ще до першої половини XIX ст., у Преравській окрузі припинилося тільки у 1868 р., а у моравських словаків тривало і надалі [9, 5].

Більше ніж сто років потому, у листопаді 2011 р., Всесвітня організація ЮНЕСКО включила старовинний народний звичай «Їзда королів» до списку культурної спадщини людства. Звичай зберігся і до цих пір у моравських словаків, на території округу Ганна (чех. Hanná) – в поселеннях Влхнов (чех. Vlčnov), Глук (чех. Hluk), Куновіце (чех. Kunovice) та Скороніце (чех. Skoronice). Нині обрядове дійство «Їзда королів» святкується так: до «Їзди королів» починають готуватися задовго до Трійці у січні. Насамперед обирають серед хлопчиків «Короля». Інші учасники вчаться їздити верхи, дівчата майструють вбрання. «Їзда королів» розпочинається: «Король» їде верхи на коні в оточенні чоловіків, одягнутих у національний одяг. Коні прикрашені стрічками, квітами та хустками червоного кольору. «Король», одягнутий у жіночий одяг, сидить верхи на білому коні. Обличчя «Короля» покриті стрічками, а в роті він тримає троянду як символ мовчання. Такий образ «Короля» пов'язують із втечею угорського короля Матіаса Корвінуса (Matthias Corvinus), який у 1469 р. зазнав поразки у битві з королем Георгом з Подібраду (Podiebrad) і, за легендою, переодягнувшись у жіночий одяг, прикривши обличчя стрічками і тримаючи в роті троянду, аби не видати себе голосом, утік. Сюжет цього свята не вперше пов'язують з історичною дійовою особою. А. Степович повідомляє в своїх етнографічних нотатках, що, окрім думки етнографів про праслов'янське, язичницьке коріння цього обряду, він міг мати в основі історичні події, коли після Пресбурської битви зник моравський король Святополк II [9, 12]. Однак, наприкінці XIX ст. чеський етнограф Ч. Зібрт, посилаючись на думки Пабста, Фамінцина, Макаша, зауважував, що основою цього свята, яка є спільною не тільки для слов'ян, а й для інших європейських народів, послужили язичницькі традиції, що увібрали в себе давній народний світогляд про боротьбу весни з літом. Тож, «це свято має спільне європейське коріння», як стверджує А. Степович [9, 12]. Безперечно, такий погляд підтверджується етнографічними дослідженнями, проведеними упродовж століття науковцями багатьох країн. Будь-який об'єкт цього святкування може мати паралелі в іншій культурі. Етнографічні дані про схожі свята (напр., згадуване вгорі свято Розалії у Римі чи, описаний М. Костомаровим, обряд «Гостейки» у росіян,

прославляння «Майського дерева» у німців чи шведів або ж низка весняно-літніх свят в українців, описаних О. Воропаєм та В. Скуратівським, і т.д.), зібрані науковцями, укріплюють думку К. Грушевської стосовно того, що «національні різниці» загалом тим менше помітні, чим «примітивніше» культура, про яку йде мова» [5, 1]. Фольклорні традиції формувалися, стверджувалися і зберігалися народом, який вносив у них якісь зміни, характерні для тієї або іншої місцевості, таким чином, виокремлюючи себе серед інших і самоутверджуючись, набуваючи своєрідних рис індивідуалізації, що водночас і диференціює «вищі культури» від «примітивних» [5, 1], а такий процес вказує на еволюцію фольклорних надбань у часі одного народу в напрямі до ствердження ідентичності власного культурного багатства та його виокремлення серед розмаїття етнографічної спадщини всього людства. Наявність в етнографічному матеріалі, зібраному А. Степовичом наприкінці XIX ст., «рольових образів» [10, 234] європейського середньовічного міського та придворного театрів, а також фольклорних «рольових» символів дерев та тварин демонструє переплетіння анімістичної віри в народній традиції дохристиянського вірування з антропоморфічною вірою християнських мотивів, оскільки «в давньому народному побуті спершу після прийняття християнства утворилося два світогляди – церковний і народно-двовірський» [1, 29]. Відомо, що будь-які обхідні пісні, які стосуються ритуального обходу господарських дворів і полів, мають спільне праслов'янське коріння, що на кожному етапі розвитку змінювало у собі об'єкти ритуалізації, зберігаючи при цьому спільну ідею – «забезпечення благодаті для господаря та його родини» [10, 279]. Під час святкування «Їзди королів» малася і мається на меті магічна дія обрядового дійства задля захисту всієї громади села від Зла та задля ствердження Добра, тобто – демонструється воля селян щодо благополуччя всієї громади. Окрім того, для обхідних обрядових пісень [4, 23] характерно те, що вони виконуються хором, що ми й спостерігаємо в етнографічних нотатках науковця, а потім в обряді «Їзда королів» хоровий спів замінювався на спів по ролях однією особою, що вже притаманно середньовічному театру, бо, як відомо, для церковного співу звичайним є хоровий спів. Етнографізми цього обрядового дійства також підтверджують боротьбу Добра зі Злом (кольори одягу героїв «білий» та «чорний») у категоризації ще дохристиянського вірування. Так само, як і символ «жаби», який у індоєвропейській історії відігравав «значну роль у міфологічних уявленнях про Нижній світ» [3, 534] чи «космічний низ» [10, 340] і співвідносився з нечистю та темними силами. Образ-символ з негативною семантикою в обрядовому дійстві долають за допомогою образу-символу Добра, а саме – за допомогою меча зі сосни. Це дерево як рольовий образ обрядового дійства займає в ньому головне місце (як і «майкля» та різні вироби для аксесуарів одягу і бутафорних предметів), що підтверджує звичаєве слов'янське використання сосни та її кори під час святкування. До

того ж, як відомо, сосну Господь благословив за те, що дерево виявилось непридатним ні для цвяхів, ні для хреста при стражданнях Ісуса [1, 299], за що, згідно апокрифічних переказів, сам Господь Бог і благословив сосну бути вічнозеленою [7, 384]. Отже, поєднання елементів дохристиянського вірування з християнськими, відображених в обрядовому дійстві «Їзда королів», демонструє неперервність соціально-побутового досвіду чеського народу, його прагнення зберегти у традиціях власну культурну спадщину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 2003. – 384 с.; 2. Воронай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Т. 1. – К.: Оберіг, 1991. – 449 с.; 3. Гамреклідзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси: Тбилис. Ун-т, 1984. – 2ч. – 439-1328 с.; 4. Гнатюк В. Українська народна словесність. – Відень, Видання Союзу визволення України, 1917. – 49 с.; 5. Грушевська К. До взаємин між загальним і спеціальним народознавством 20 рр. ХХ ст. – К.: Інститут рукопису АН України. – 7 арк.; 6. Грушевський М. Історія української літератури. – Т. ІУ, кн. 2. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.; 7. Кононенко О.О. Слов'янський світ. – К.: Україн. міжн. кул. центр, 2008. – 784 с.; 8. Скуратівський В. Святвечір Нариси-дослідження у двох книгах. – Кн. І. – К.: Перлина, 1994. – 288 с.; 9. Степович А.И. «Кралице» – старинное обрядовое празднество на зеленых святках у сербов (конец XIX в.). – К.: Інститут рукопису АН України. – 12 арк.; 10. Чернопиский М. Українська фольклористика. – Тернопіль, «Підручники і посібники», 2008. – 448 с.

Мацько О., Скакун І. (Київ, Україна)

Елементи готичної поетики у вірші Звонко Карановича «ПСИХОДЕЛІЧНЕ ХУТРО»

Стаття присвячена означенню і характеристиці елементів літературної готики і їх вияву у сучасній поезії, зокрема у творчості Звонко Карановича на матеріалі вірша «Психоделічне хутро»

Ключові слова: готика, романтизм, міфопоетика, гіперболізація, метафора.

Статья посвящена определению и характеристике элементов литературной готики и их проявления в современной поэзии, в частности в творчестве Звонко Карановича на материале стихотворения «Психоделический мех»

Ключевые слова: готика, романтизм, мифопоэтика, гиперболизация, метафора.

The article is devoted to the identification and characterization of elements of Gothic literature and their expression in contemporary poetry, especially in Zvonko Karanovych's creativity based on the poem "psychedelic furs".

Key words: gothic, romanticism, mythopoetics, exaggeration, metaphor.